

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 159.9: 159.94

ЗМІСТОВНІ СКЛАДОВІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТА ШАХРАЇВ

Цільмак О.М., д.ю.н., доцент

Одеський державний університет внутрішніх справ

Автор у статті розкриває змістовні складові психологічного портрета шахраїв, їхні здібності та якості (психофізіологічні, емоційно-вольові, мотиваційні, артистичні, лідерські, довірливо-стратегічні, комунікативні, суспільно-спрямовані, інтелектуальні).

Ключові слова: змістовні складові, психологічний портрет, шахрай, здібності, якості.

Цильмак А.Н. СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОРТРЕТА МОШЕННИКОВ / Одесский государственный университет внутренних дел, Украина

Автор в статье раскрывает содержательные составляющие психологического портрета мошенников, их способности и качества (психофизиологические, эмоционально-волевые, мотивационные, артистические, лидерские, доверительно-стратегические, коммуникативные, социально-направленные, интеллектуальные).

Ключевые слова: содержательные составляющие, психологический портрет, мошенник, способности, качества.

Cilmac H.N. RICH IN CONTENT CONSTITUENTS OF PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF SWINDLERS / Odessa state university of internal affairs, Ukraine

An author in the article exposes the rich in content constituents of psychological portrait of swindlers, their ability and quality (psykhofyzyyolohyeh, emotionally-volitional, motivational artistic, leader, trustingly-strategic, communicative, socially-directed, intellectual).

Key words: rich in content constituents, psychological portrait, swindler, capabilities, qualities.

Величезної шкоди українському суспільству завдає наростаючий вал злочинності, пов'язаної з шахрайством. Враховуючи сучасну картину злочинності у світі, сьогодні прояви шахрайства стають можливими завдяки використанню досягнень науково-технічного прогресу, новітніх інформаційних технологій.

Працівники ОВС часто зустрічаються з таким видом злочину, як шахрайство та відмічають його варіативну змінність, неоднотипність та майстерність. Специфіка боротьби з шахрайством на сучасному етапі характеризується не лише його зростаючими кількісними показниками, але й прискореним оновленням його типових форм, підвищенням суспільної небезпечності таких злочинів.

Дослідження Лисоєда О.В. [1] вказало на значне "омолодження" сучасних шахраїв. Вікова характеристика свідчить про найбільшу криміногенність осіб віком 18-24 роки, а також у цілому шахраїв молодіжного віку (18-29 років). Їхня частка серед інших вікових категорій засуджених за шахрайство перевищує 65%.

Кримінальна відповідальність за шахрайство передбачена ст.190 Кримінального кодексу України «Шахрайство». Предметом шахрайства є як чуже майно, так і право на таке майно (закріплених у цінних паперах, заповітах, боргових зобов'язаннях, довіреностях на право розпорядження майном тощо).

Схеми шахрайства завжди удосконалюються та модернізуються. Тому в оперативно-розшуковій та слідчій діяльності існує проблема розкриття та розслідування злочинів, які скоєні за допомогою шахрайства.

З точки зору правової та психологічної науки існують деякі розходження в поглядах на сутність такого небезпечного явища, як шахрайство. З погляду юриспруденції шахрайство – це заволодіння індивідуальним майном громадян або надбання права на майно шляхом обману

або зловживання довірою. З погляду ж юридичної психології під шахрайством розуміється уміле маніпулювання поведінкою людини для отримання від неї швидкого й максимального прибутку [2].

Дослідження кримінально-правових і кримінологічних аспектів шахрайства здійснені в працях Г.М. Анісімова, П.С. Берзіна, Г.М. Борзенкова, О.І. Гурова, П.М. Коваленка, М.Й. Коржанського, О.В. Лисоєда, П.С. Матишевського, В.Р. Мойсика, Б.С. Нікіфорова, М.І. Панова, А.О. Пінаєва, С.Ю. Романова, О.В. Рудзітіса, Р.А. Сабітова, О.В. Смаглюка, І.Я. Фойницького та інших. Напрацювання науковців у галузі віктимології складають, зокрема, роботи Ю.М. Антоняна, Л.В. Багрій-Шахматова, В.В. Вандишева, Т.В. Варчук, В.В. Василевича, Г. Гентига, І.М. Даньшина, О.М. Джузи, А.П. Закалюка, Ю.Л. Заросинського, А.Ф. Зелінського, Ю.Ф. Іванова, В.П. Коновалова, С.С. Косенко, О.М. Костенка, В.М. Кудрявцева, Н.В. Кулакової, І.Г. Куца, В.С. Мінської, Є.М. Моїсеєва, О.М. Мойсюка, Г.І. Піщенко, В.Я. Рибальської, Д.В. Рівмана, А.Л. Ситковського, В.О. Тулякова, Л.В. Франка, В.Є. Христенка, Г.Й. Шнайдера, О.Ю. Юрченко та деяких інших.

Питання кримінально-правової боротьби з шахрайством докладно висвітили у своїх працях такі криміналісти, як Г.М. Борзенков, В.О. Владимиров, Є.В. Ворошилін, М.Й. Коржанський, П.С. Матишевський, Г.О. Мендельсон, Б.С. Никифоров, А.О. Пінаєв та ін.; про способи вчинення шахрайства писали М.І. Панов, Р.А. Сабітов та інші правники. Кримінологічним проблемам шахрайських посягань на власність громадян присвячені дисертаційні дослідження М.П. Клейменова, С.В. Косих, О.В. Рудзітіса, а також окремі роботи О.А. Герцензона, І.М. Даньшина, А.Ф. Зелінського, О.І. Гурова. Але ж дослідження зазначених авторів були проведені в 60-80-ті роки, тим часом соціальний зміст шахрайства як одного з видів злочинів в останнє десятиліття істотно змінився.

О.А. Герцензон, О.В. Рудзітіс, І.М. Даньшин, В.Ю. Шепітько, О.В. Лисоєд запропонували структурну типологію шахраїв, однак й досі немає їх єдиної класифікації. Шахраї доволі майстерно змінюють власний соціальний образ, вони дуже гарні актори та маніпулятори. Тому дуже важко класифікувати їх та віднести до певного типу. Шахраїв поділяють на групи:

- 1) "нові" шахраї, які використовують механізми ринкових відносин, можливості кредитно-банківських операцій, фіктивних фірм, страхової, інвестиційної і довірчої діяльності;
- 2) шахраї-гастролери, які постійно роз'їжджають і негайно ховаються з місць вчинення злочинних діянь;
- 3) шахраї-гравці, які використовують азартні ігри (карткові шулери, "катали", "червові валети" та ін.);
- 4) шахраї, які не мають постійного місця роботи чи проживання, неодноразово засуджені за шахрайство та інші злочини;
- 5) шахраї, які вчиняють злочини вперше, з легкодумства, під впливом інших осіб чи ситуації;
- 6) шахраї-одиначки і шахраї, які вчиняють злочин групою, у тому числі і з розподілом ролей [3].

З точки зору Лисоєда О.В. [1], шахраї – це переважно особи зі стійкою антигромадською спрямованістю, не пов'язані шлюбними та іншими соціально-корисними зв'язками і ролями. Їх відрізняє глибока неповага до суспільства, перекручене розуміння моральних підвалин, зневажливе ставлення до існуючих поруч із ними членів суспільства. Проте своє негативне ставлення до оточуючого їх середовища шахраї намагаються приховувати, уникати конфліктних ситуацій, що виявляється в їх витонченій хитрості, удаваності і здатності до перевтілення. Зовнішньо – це комунікабельні, говіркі люди, спроможні швидко залучити до себе увагу інших людей, зацікавити їх, увійти в довір'я, зробити приємне враження надійної або потрібної людини.

Отже, особистість злочинця-шахрая являє собою сукупність соціально значимих негативних властивостей, що утворилися в неї в процесі різноманітних і систематичних взаємодій з іншими людьми.

На сучасному етапі розвитку кримінальної психології існує багато праць щодо характерологічних особливостей шахраїв, однак чітко визначеного загального психологічного портрета шахраїв немає. Тому **метою та завданнями нашої статті** буде визначання змістовних складових психологічного портрета шахраїв.

Дослідивши характерологічні особливості осіб, що скоїли злочини шляхом шахрайства, можна визначити загальний психологічний портрет шахраїв за такими групами здібностей та якостей:

1. *Психофізіологічні:*

- *якості* – рухливість, активність, енергійність, психічна сталість, висока освіченість, обізнаність;
- *здібності* – швидка реакція на швидкозмінну обстановку та легка пристосовність до неї, швидкість просторової реакції (на зоровий, слуховий, тактильний, нюховий і руховий подразники), реакції вибору (з попередньою оцінкою ситуації) та реакції на небезпеку; здатність витримувати інтенсивне тривале психоемоційне навантаження без зниження продуктивності злочинної діяльності.

2. *Інтелектуальні:*

- *якості* – хитрість, кмітливість, розмаїтість інтересів, гнучкість, спостережливість, спритність, дедукція, допитливість, креативність, інтелектуальна ініціативність, підприємливість, прогностичність, розвинута увага;
- *здібності* – здатність самоудосконалювати способи кримінального обману чи розробляти нові; одночасно вести спостереження за багатьма характеристиками об'єкта злочинної уваги та великою їх кількістю; вибудовувати логіку послідовності шахрайських дій для досягнення злочинної мети; до регулювання емоційних станів, довільної регуляції пізнавальних процесів, формування внутрішнього плану дій.

3. *Довірливо-стратегічні:*

- *якості* – емпатійність (емоційна, когнітивна, предикативна), проникливість, стратегічність, планомірність, інтуїтивність;
- *здібності* – здатність викликати довіру, здійснювати проекцію, наслідування та передбачення моторних та афективних реакцій жертви, візуальну психодіагностику індивідуально-психологічних особливостей жертв, знаходити «слабкі місця» та застосовувати підходящі способи маніпуляції; проникати у внутрішній світ жертви, відчувати та розуміти її психічні стани; прогнозувати майбутню поведінку.

4. *Емоційно-вольові:*

- *якості* – внутрішня організованість; врівноваженість, цілеспрямованість, наполегливість, заповзятості в досягненні мети, рішучість, сміливість, схильність до ризику та авантюризму, терпимість;
- *здібності* – здатність до самоконтролю та самовладання в різних ситуаціях маніпуляції.

5. *Комунікативні:*

- *якості* – товариськість, балакучість, контактність, доступність, дипломатичність, доброзичливість, упевненість та невимушеність у спілкуванні, відсутність скованості, мовна спритність та привабливість; соціальна перцепція;
- *здібності* – здатність налаштовуватися на різні форми спілкування та обирати відповідну манеру поведінки; встановлювати психологічні контакти; корегувати і управляти процесом взаємодії; налагоджувати зворотній зв'язок; здійснювати сугестивний вплив і переконувати людей; отримувати інформацію, що необхідна для злочинних діянь; проводити переговори, «слухати та чути».

6. *Артистичні:*

- *якості* – брехливість; харизматичність, презентабельність;

- *здібності* – маніпулятивні, здатність ввести в оману; оприлюднити жертві неправдиву та хибну інформацію; до рольового перевтілення; безпомилково грати ролі різних соціальних і професійних типів; видавати себе за інших людей, імпровізувати; не показувати своє справжнє ставлення; створити приємне враження надійної або потрібної людини; привертати до себе увагу людей, подати себе та зацікавити жертву.

7. *Лідерські:*

- *якості* – владність, діловитість, активність при досягненні результатів, самостійність, конкурентність;
- *здібності* – здатність керувати людьми; повести за собою; здійснювати психологічний та інформаційно-інтелектуальний вплив на свідомість і волю жертви, притягувати до себе людей.

8. *Суспільно-спрямовані* – асоціальність, викривлена правосвідомість, корисливість, розважливий егоїзм та егоцентризм, легковажність, негативно-зверхнє ставлення до людей, ігнорування принципу розподілу матеріальних благ по праці, зневага до інтересів і думок окремих членів суспільства, відсутність почуття жалю до жертви, жадібність, нечесність;

9. *Мотивація* – авантюристична потреба в шахрайстві; бажання: «легких грошей», ризикувати, наймайстерніше збрехати та ввести в оману, добре пожити не утруднюючи себе, довести власну значимість; настанова на задоволення власних корисливих потреб шляхом маніпуляції з жертвою, стійка усвідомлена настанова на збагачення та життєвий успіх, прагнення до наживи.

Структуровані нами змістовні складові психологічного портрета шахраїв вказують на певну антисуспільну й егоїстичну особистісну спрямованість шахраїв і підкреслюють проблему утруднення психодіагностики шахрайських поведінкових проявів та їх логіки доказування.

Таким чином, використання типового загального психологічного портрета сучасного шахрая сприятиме ефективному проведенню оперативно-розшукових та досудово-слідчих заходів та підвищенню психолого-правової обізнаності працівників ОВС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисодєд О.В. Кримінологічні проблеми шахрайства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Лисодєд. – Харків, 1999. – 178 с.
2. Кравченко О.В. Психологічні основи шахрайства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.06 «Юридична психологія» / О.В. Кравченко; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 21 с.
3. Пирожков В.Ф. Криминальная психология / В.Ф. Пирожков. – М.: Ось-89, 2001. – 704 с.
4. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы, защиты / Е.Л. Доценко. – СПб: Речь, 2004. – 304 с.